

Kognitív módszerek a vallástudományban és a hebraisztikában

Biró Tamás

2015. október 12.:

Rítusok

Praktikus dolgok:

- A kurzus honlapja: <http://birot.web.elte.hu/courses/2015-csr/>
ÚJ: néhány fájl feltöltve, amelyhez jelszó kell!
- Biró Tamás: biro.tamas@btk.elte.hu , birot@birot.hu
<http://birot.web.elte.hu/>, <http://www.birot.hu/>
Fogadóóra: email-es egyeztetés alapján.
- **Mostantól hétfőnként** (pótóra: ha elmaradnak órák).
Következő alkalom október 19, hétfő! Majd őszi szünet.

Feladat a mai napra

- Hebraista MA és PhD: várom az első feladatokat.
- BA, vallástudományi MA: első házi feladat. Határidő: okt. 14, reggel 9h.
 - A gyermekmesékben számos counterintuitive ágenst találunk. Talán ezért vonzóak a gyermekek számára? Mit gondolsz?
 - Írjon le öt mesefigurát counterintuitive ágensként. Példák: Téliapó/Mikulás; Thomas, a gőzmozdony; Piroska farkasa; Bogyó és Babóca; Frakk.
- *Megoldásokat emailben kérem a biro . tamas @ btk.elte.hu címre.*

Alkossunk modellt:
építsük fel a vallást elemeiből!

A vallás, mint rendszer *(ismétlés)*

- **Gondolati elemek:** fogalmak (pl. Isten, démon, messiás, megváltás, bűn...), narratívák (pl. mítoszok), előírások (pl. törvények), a világban zajló eseményeket értelmező rendszer, etikai normák, várakozások (pl. jutalom és büntetés) stb.
- **Viselkedés:** rítusok, kötelező és tiltott tevékenységek, megváltozott tudatállapotok...
- **Fizikai valóság:** szakrális tárgyak, szakrális épületek, zene, képzőművészet...
- **Intézmények:** egyházi szervezet, vallási specialisták (papok, sámánok, tanítók...)
- **Külső környezet:** adott társadalom, valamint az azt körülvevő más kultúrák, stb.

+ Mindez **dinamikus rendszer:** időben változik, fejlődik, átalakul, szakad...

Leírás lehet: szinkrón (adott időpontra vonatkozik) vs. diakrón (időbeli változás).

Építsük fel a vallást! *(ismétlés)*

- Első lépés: a vallás fogalmi rendszerének az alapelemei
 - Például mik az istenek, szellemek, démonok? — *az előző előadás témája.*
- Második lépés: ezen építőkövek összekapcsolása rendszerre
 - Például rítusokká, mítoszokká, intézményekké — *a mostani előadások témája.*
 - És ezek összekapcsolása a vallás rendszerévé.
- Harmadik lépés: a rendszer beágyazása az emberi társadalomba
- Negyedik lépés: a rendszer időbeli fejlődése, dinamikája

Hogyan reprezentáljuk az agyunkban a vallásos fogalomrendszer elemeit? *(ismétlés)*

- Vajon a vallás *sui generis* jelenség?
Vajon van-e az agynak önálló *vallási* modulja?
- Munkahipotézis a kognitív vallástudományban (CSR): nem! *(Ockham borotvája)*
A következő évtizedek kutatásai majd eldöntik, működik-e ez a hipotézis.
- Munkahipotézis:

vallásos fogalom = hétköznapi fogalom + vallásos csavar

- Mi ez a csavar?

Modellalkotás

- Modell ontológiája: miből épül fel?
 - elemi építőkövek,
avagy adatstruktúrák,
avagy a mentális reprezentációk modelljei.
- Ezekből hogyan épül fel?
- A modell hogyan modellálja a modellezni kívánt jelenségeket?
- A modell illesztése újabb és újabb jelenségekhez:
 - a modell korroborálása, falszifikációja, de leginkább finomítása.

Modellünk ontológiája

- [Ismétlés:] számunkra *ontológia* = a világot leíró fogalmainknak és ezek kapcsolatának a leírása, a mentális komputáció, ill. ennek modellje céljaira.
- Entitások (*entities*)
 - Ontológiai kategóriák
 - Az ontológiai kategóriákra vonatkozó intuitív tudás („naiv elméletek”)
 - Ágensek és nem ágensek
- Cselekvések (*actions*), események,...
- Egyebek: tulajdonságok, helyszínek, időpontok, stb.

Ontológiai kategóriák *(ismétlés)*

- TERMÉSZETES TÁRGY
- MESTERSÉGESEN KÉSZÍTETT TÁRGY/ESZKÖZ (*artifact*)
- NÖVÉNY
- ÁLLAT
- SZEMÉLY

- TERMÉSZETI ERŐ
- stb.

Hipotézis: az emberi agy/elme számára ezek elemi kategóriák.

- ✓ Könnyen, automatikusan dolgozunk, számolunk velük?
- ✓ Univerzálisak a különböző kultúrákban?
- ✓ Kora gyermekkortól kezdve kimutathatóak (*Frank Keil, stb.*)
- ✓ Kategóriánként *intuitív tudás*

Ontológiai kategóriákra vonatkozó intuitív tudás

- Kategória-specifikus következtetések, intuitív elvárások
 - Pl. „Ha állat, akkor azonos fajba tartozó egyedeket szül.”
 - Pl. „Ha mesterségesen készített tárgy, akkor valamely célból hozták létre, és az alakja, formája, anyaga, stb. megfelel ennek a célnak.”
- Intuitív elméletek (naiv elméletek, *folk theories*), úgymint
 - Folk physics: *mindegyik kategóriára érvényes*
 - Pl. „Szilárd test nem haladhat át másik szilárd testen.”
 - Folk biology: *csak a NÖVÉNY, ÁLLAT, SZEMÉLY kategóriákra vonatkozik.*
 - Pl. „Élőlény elpusztul, ha nem táplálkozik.”
 - „Állat azonos fajhoz tartozó egyedeket szül”
 - Folk psychology: *csak az SZEMÉLY kategóriára alkalmazható.*
 - Pl. „Az ember viselkedését az érzelmei befolyásolják.”

Ágensek

- Olyan entitások, amelyek akarattal rendelkeznek, cél-vezérelt (*goal-directed*) mozgásra képesek, stb.
 - vagy legalábbis ekként reprezentáljuk őket mentálisan.
- E. E. Evans-Pritchard: természetes vagy boszorkányság dönti össze a házat?
- Heider and Simmer (1944)
- Stewart E. Guthrie: *Faces in the clouds* (Oxford University Press, 1993)
- HADD: *Hyperactive Agency Detection Device* (Justin Barrett 2000, 2004)
- Ágens, mint magyarázó tényező feltételezése: evolúciós előny.
Zaj a bokorból: evolúciósan előnyösebb ha ragadozóra készülök fel, amikor szél okozta a hangot, mint ha szélnek tulajdonítom a hangot, amit ragadozó okozott.

- Heider, Fritz and Simmer, Marianne (1944).
An experimental study of apparent behavior.
American Journal of Psychology 57:243–259
<http://www.youtube.com/watch?v=76p64j3H1Ng>
http://www.youtube.com/watch?v=wp8ebj_yRI4
- Bateson, Melissa, Daniel Nettle, and Gilbert Roberts (2006).
Cues of being watched enhance cooperation in a real-world setting.
Biology Letters 2(3): 412-414.

We examined the effect of an image of a pair of eyes on contributions to an honesty box used to collect money for drinks in a university coffee room. People paid nearly three times as much for their drinks when eyes were displayed rather than a control image. This finding provides the first evidence from a naturalistic setting of the importance of cues of being watched, and hence reputational concerns, on human cooperative behaviour.

Episztemologikus szintek

(BT javaslata)

- Reális: minden kultúrában azonos/hasonló módon érzékelt fizikai valóság.
- Kulturálisan posztulált:
 - Például Achillesz (entitás, SZEMÉLY), elektromágnesesség (entitás, TERM. ERŐ), reinkarnáció (esemény)
- Fiktív:
 - Például *Hófehérke* (entitás, SZEMÉLY) , *időutazás* (esemény/cselekvés).
- Hipotetikus:
 - Például: *Higgs-bozon* (különösen 2012 előtt) (entitás, TERMÉSZETES TÁRGY).
- Kontrafaktuális:
 - Például: *Franciaország jelenlegi királya* (entitás, SZEMÉLY).
- stb. (?)

A NAGY KÉRDÉS: vajon adott kultúrában tényleg reálisnak posztulálják ezeket??

Supernatural Agents: Why We Believe in Souls, Gods, and Buddhas (utalás *Ilkka Pyysiäinen* 2009-es könyve címére)

- Munkahipotézis: a vallás nem *sui generis* jelenség, nincs vallási modul.

vallásos fogalom = hétköznapi fogalom + vallásos csavar

- Mi ez a csavar? Jelen esetben: a **counterintuitívitás!**
- Istenek, démonok, angyalok, ősök, hőszok, szent ligetek, szent hegyek, varázsszobrok... mind-mind

culturally postulated counterintuitive agents

- Miért hiszünk bennük?
 1. mert a minimálisan counterintuitive fogalmak vonzóak
 2. mert keressük az ágenseket

Cselekvések (*actions*),
valamint események stb.

Tematikus szerepek

(Chomsky, 1980-as évek)

- (1) a. My wife waters the plants regularly.
b. The plants are watered by my wife regularly.
c. The plants are watered regularly
- (2) a. John broke the window (with the hammer).
b. The hammer broke the window.
c. The window was broken by John (with the hammer).
d. The window was broken by the hammer.
e. The window broke/was broken.
f. * Broke the window (with the hammer).

Szintaktikai pozíciók: *alany, állítmány, tárgy, eszközhatórozó (stb.)*

Tematikus szerepek: *ágens, páciens, eszköz (stb.).*

(Biró, 2013)

Tematikus szerepek, avagy θ -szerepek (Chomsky)

Miért kell külön ágens és eszköz?

- (3) a. John broke the window. Mary broke the window.
b. The hammer broke the window.
c. John and Mary broke the window.
d. # John and the hammer broke the window.
e. John broke the window with the hammer.
f. # The hammer broke the window with John.
- (4) a. Mary ate soup with noodles / with a spoon / with a friend.
b. # Mary ate soup with noodles and a spoon and a friend.

Action Representation System

(Lawson and McCauley 1990:87ff, B.T. [át]értelmezésében)

- A világ nyelveiben megfigyelhető nyelvi struktúrák, különösen az univerzális tendenciák, „ablakként” használhatóak, hogy belássunk az elmébe (v.ö. pl. Steven Pinker).
- Az embernek szüksége van arra, hogy reprezentálja az őt körülvevő (reális, kulturálisan posztulált, fiktív, hipotetikus, kontrafaktuális...) világ tényeit, eseményeit, cselekményeit.
 - Milyen értelemben léteznek mentális reprezentációk? Munkahipotézisként, jobb híján, tegyük fel, hogy léteznek. Később lehet, hogy finomítani kell a modellt.
- Munkahipotézis a modellalkotáshoz: tegyük fel, hogy a nyelvi jelek (mondatok) θ -struktúrája leképezi a nyelv mögötti pszichológiai realitást.
→ action representation system a Chomsky-féle θ -szerepek alapján.

Az ágens, mint tematikus szerep (θ -szerep)

- Nem keverendő össze az ontológiai értelemben vett ágenssel!
- Első megközelítésben „logikai alany” vagy „szemantikai alany”.
- Az ágens *okozza* a mondatban leírt eseményt. Az ágenset jellemzi: “will or volition toward the action expressed by the sentence” (Jackendoff 1972: 32)
 - NB: további alanszerű θ -szerepek a szintaxisban: téma, experiencer, possessor, stb.
- Kik rendelkeznek szándékkal? Az ontológiai értelemben vett ágensek.
 - Lawson and McCauley (1990:88): Object Agency Filter: „to preclude structural descriptions that would have ineligible entities functioning as agents”

Az ágens, mint tematikus szerep (θ -szerep)

- Az ágens *okozza* a mondatban leírt eseményt. Az ágenset jellemzi: “will or volition toward the action expressed by the sentence” (Jackendoff 1972: 32)
- Kik rendelkeznek szándékkal? Az ontológiai értelemben vett ágensek.
 - Lawson and McCauley (1990:88): *Object Agency Filter*: „to preclude structural descriptions that would have ineligible entities functioning as agents”
- A cselekvést okozhatja:
 - Ontológiai értelemben vett ÁGENS (SZEMÉLY) – a cselekvés ágensi θ -szerepében
 - Egyéb agentív kategória, pl. TERMÉSZETES ERŐ. Nem ágens, nincs szándéka, de önmagában is okozhat eseményt.
 - Előzetesen „ágensi hatalommal felruházott” (*enabled*) ESZKÖZ. Például: eldobott kő.
 - HADD: az emberi elme előnyben részesíti az ÁGENS-t tartalmazó magyarázatokat.
 - Nem agentív kategória: előzetes „felhatalmazás” (*prior enabling action*) szükséges.

Rítusok mentális reprezentációja

Hogyan reprezentáljuk az agyunkban a vallásos fogalomrendszer elemeit? *(ismétlés)*

- Vajon a vallás *sui generis* jelenség?
Vajon van-e az agynak önálló *vallási* modulja?
- Munkahipotézis a kognitív vallástudományban (CSR): nem! *(Ockham borotvája)*
A következő évtizedek kutatásai majd eldöntik, működik-e ez a hipotézis.
- Munkahipotézis:

vallásos fogalom = hétköznapi fogalom + vallásos csavar

- Mi ez a csavar?

Rítus

- Olyan cselekvés, amelynek egyik eleme vallási jelentőséggel bír.
- Az egyik tematikus szerep kulturálisan posztulált counterintuitive ágens.
- Vagy az egyik tematikus szerepet kulturálisan posztulált counterintuitive ágens előzetesen felhatalmazta (*prior enabling ritual* révén), hogy a „nevében eljárjon”.

Action Representation System

*Lawson and McCauley
1990, p. 111.*

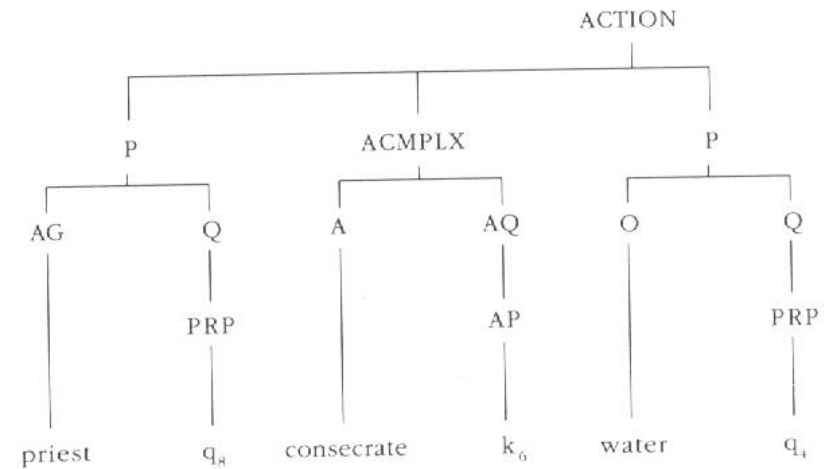
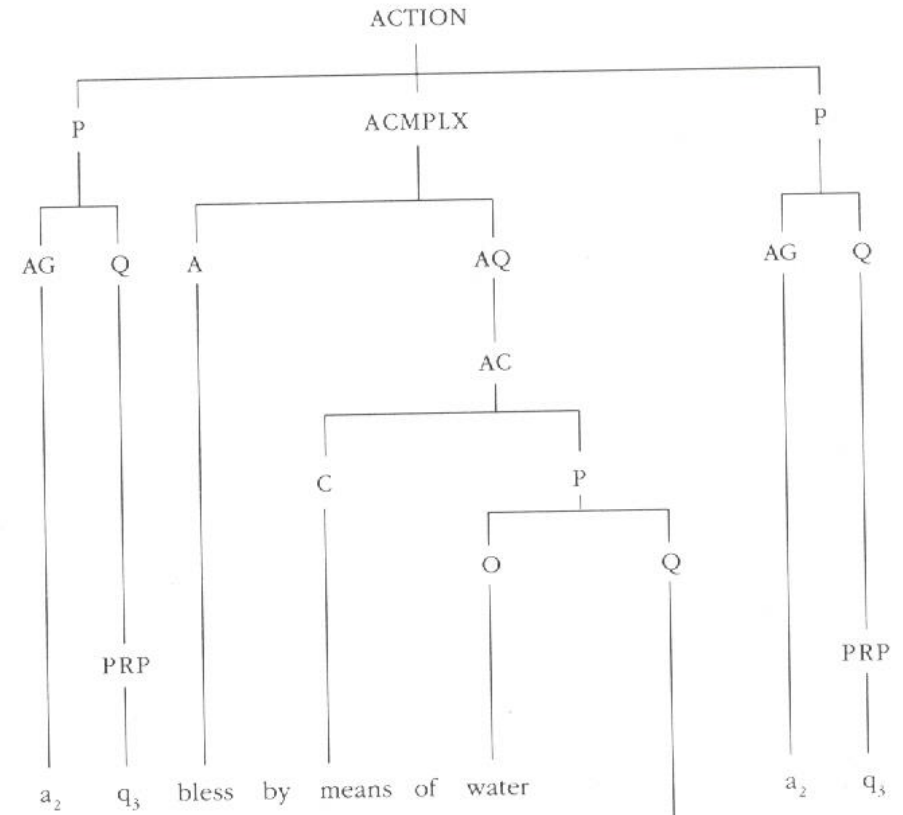

Figure 12

Irodalom (tanuláshoz)

- Tamás Biró (2013). Is Judaism boring? On the lack of counterintuitive agents in Jewish rituals.

In: István Czachesz and Risto Uro (eds.). *Mind, Morality and Magic: Cognitive Science Approaches in Biblical Studies*.

(BibleWorld series.) Acumen Publishing: Durham, UK–Bristol, CA, 2013. Chapter 8, pp. 120–143.

Kézirat [letöltése](#) a kurzus honlapjáról (jelszóval védve).

Irodalom (háttérként + tudománytörténet)

- Lawson, E. Thomas, and Robert N. McCauley (1990). *Rethinking Religion: Connecting Cognition and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press. Chapter 5 (pp. 84–136).
- McCauley, Robert N., and E. Thomas Lawson 2002. *Bringing Ritual to Mind: Psychological Foundations of Cultural Forms*. Cambridge: Cambridge University Press. Chapter 1 (pp. 1–37).
- Valamint ezeknek az összefoglalása (pl. Whitehouse, *Modes of Religiosity*, 2004), kritikája (Engler és Gardiner, in Stausberg, *Contemporary Theories of Religion*, 2009), stb.

Viszlát a következő alkalommal (hétfőn)!